

NEMÉNYI MÁRIA

Kisebbségi identitások vizsgálata a szociálpszichológiában. Roma származású gyerekek identitásstratégiái

Szociálpszichológiai elméletek szerint a szociális identitás fejlődése, ezen belül az etnikai identitás alakulása az a folyamat, amely során az etnikai kisebbségi személy megéri és elfogadja, hogy az adott kisebbségi csoporthoz tartozik. Ez a tudatosodási folyamat fokozatosan alakul ki – a kezdeti reflektálatlan szakasztól kezdve a feltáró szakaszon át a beteljesült szakaszig –, jellemzően a serdülőkor végére. A folyamat fontos aspektusa, hogy milyen értékek asszociálódnak ahhoz a közösséghez, amelyhez a kisebbségi személy tartozik: hogy vajon képes-e pozitív identitást kialakítani saját csoportjához, vagy ellenkezőleg, a csoportközi összehasonlításban, vagy a külső fenyegetés hatására negatív jegyekkel ruházza fel csoportját, aminek eredménye a negatív önmeghatározás, a negatív identitás, a saját csoport megtagadása. A kisebbségi csoporttal szembeni rasszizmus, a faji/etnikai diszkrimináció, amelyet a kisebbséghez tartozó akár személyes, akár intézményes szinten megtapasztal, olyan fenyegetés, amely a kisebbségi csoport-hovatartozást tudatosíthatja. Az ilyen típusú fenyegetés az egész személyiséget érinti, hiszen a testével is megjelölt, faji kisebbségként észlelt személy képtelen kimenekülni abból a csoportból, amely nagyrészt a kívülről érkező kategorizáció terméke.

Az iskolai helyzet – a tanár-diák viszony, vagy a többséghez tartozók és a kisebbségi csoport tagjainak egymáshoz fűződő kapcsolatrendszere – jócskán hozzájárul a többségi sztereotípiák megismeréséhez. A sztereotípiatudatosság pedig része annak a folyamatnak, ahogy egy gyermek megéri az őt körülvevő társas világot, amely a sztereotípiák torzító lencséjén keresztül szemléli például intellektuális képességeit. Az etnikai kisebbséghez tartozó gyerekek identitásának fejlődésével kapcsolatos kutatások rámutatnak, hogy éppen a sztereotípiák, előítéletek, a diszkrimináció járulnak hozzá annak a korai tudatosodásához, hogy a gyermek egy stigmatizált csoport tagja, akivel szemben az oktatási rendszer nem is támaszt magas elvárásokat. De ide tartozik egy másik szociálpszichológiai fogalom is, az ún. sztereotípiaszorongás, amely azt írja le, hogy a csoportra vonatkozó sztereotípiák hogyan válnak önbeteljesítő jóslatokká még akkor is, ha a többségi csoport részéről nem nyilvánul meg nyílt diszkrimináció.

Erre az összefüggésre irányultak a közelmúltban folytatott kutatásaink is, különösen az utolsó, *Az iskolai pályaesélyek társadalmi meghatározottsága* című, amely azt vizsgálta, hogyan befolyásolja a roma serdülők identitásának alakulását etnikai hovatartozásuk, hogyan válik az etnikai dimenzió iskolai pályafutásuk egyik döntő faktorává, és milyen identitás-stratégiákkal válaszolnak ezekre a tapasztalatokra. Elemeznünk kívántuk a stigmatizációt, az identitás kialakulását és a személyiség fejlődése közötti kapcsolatot, azért, hogy megértsük a kisebbségi gyerekek

helyzetét, továbbtanulási vágyait és jövőképét a magyar iskolarendszerben. A 2007-es tanév folyamán mintegy 1500 nyolcadikos roma és nem roma gyerekek kérdőíves és projektív teszttel történő vizsgálatával (a projektív feladat az *Egy napom húsz év múlva* kérdésre írott fogalmazás volt) és roma gyerekekkel folytatott interjúk segítségével próbáltunk választ adni fenti kérdéseinkre. A mintában a roma gyerekek aránya kb. 22%-os volt.

A kutatás kvalitatív, mélyinterjúkra alapozódó része alapján fel tudtuk térképezni, serdülőkorban milyen identitás-stratégiákkal rendelkeznek azok a roma fiatalok, akiknek mindennapi élménye a rájuk irányuló rasszista, sztereotípiákon alapuló viszonyulás az iskolatársak, tanárok, osztálytársak szülei vagy a bolti kiszolgáló, a szórakozóhely tulajdonosa részéről. Az interjúelemzésekben kiderült, hogy a megszólaltatott gyerekek túlnyomó többsége (több, mint háromnegyede) érzékelt, látott, vagy saját bőrén is tapasztalt már megkülönböztetést, diszkriminációt élete folyamán. 80%-uk említette, tehát ismeri azokat a negatív sztereotípiákat, amelyeket a többség tagjai a cigányok összességére vonatkoztatnak. Az interjúk mintegy 40%-ában nem fogalmazódott meg explicit formában, hogy romának lenni előny-e, vagy inkább hátrány. Ahol azonban erre vonatkozó utalás történt, a mintánkba került fiúk voltak inkább azok, akik számára a kisebbségi, roma lét hátrányt jelent, mint akik etnikai hovatartozásukat előnyként értékelték volna. Végül roma serdülő interjúalanyainkat identitás-típusuk szerint csoportosítva a következő modellekhez jutottunk el:

1. Romaként egyenrangúságra törekvők, bizonyítani akarók
2. A cigány hagyományokat öntudatosan felvállalók
3. A többségbe beolvadni kívánók
4. A cigányságot megtagadni kívánók

Bár kis interjúk mintánkban az első két csoport számszerű többségben volt, a kérdőíves vizsgálat kvantitatív adatai és az *Egy napom húsz év múlva* kérdésre írt fogalmazások együttesen azt mutatták, hogy a serdülő roma gyerekek többségének vágya a társadalmi integráció, közülük többeknek még annak árán is, hogy megtagadják roma hovatartozásukat. Ha roma identitásukat nem érné folyamatosan sérelem, ha nem tapasztalnának mind intézményes, mind személyes szinten elutasítást, kirekesztést, akkor inkább tudnának támaszkodni a roma közösség hagyományaira, a családi szocializáció útján nyújtott védelemre és biztonságra. Ha a roma hovatartozás nem jelentené egyúttal a társadalmi marginalizációt, a biztos szegénységet és kirekesztődést, akkor magabiztosabban, egészséges önértékeléssel készülhetnének romaként a felnőtt életre. Amíg azonban a többségi társadalom sem politikai eszközökkel, sem a mindennapi társadalmi interakciókban nem képes egyenlő bánásmódot biztosítani egy etnikai kisebbségi csoport számára, addig fennmarad a fenyegetett identitással, gátolt teljesítménnyel, visszafogott vágyakkal jellemezhető jövőkép, és ezáltal az az ördögi kör, amiben a szociálisan deprivált helyzet és a roma kisebbségi hovatartozás egymás szinonimájává válnak.